

מי הודיעו לבעל חטיין

ראשי הפרקים

- א. פתיחה
- ב. זכין ושליחות
- ג. שיטת רבינו פרץ
- ד. שלוחו של בעל הממון
- ה. שיטת הרא"ש
- ו. דעת מקנה בקניינים
- ז. בדינא דרבינו ירוחם
- ח. סיכום

א. פתיחה

איתא בב"ק קב,ב:

תנו רבנן: הנותן מעות ליקח לו חטיין ולקח מהם שעורין, שעורין ולקח מהם חטיין- תניא חדא אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לו, ותני חדא אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לאמצע.¹ אמר רבי יוחנן לא קשיא, הא ר"מ והא רבי יהודה: הא ר"מ דאמר שינוי קונה והא רבי יהודה דאמר שינוי אינו קונה. מחכו עלה במערבא לר' יוחנן אליבא דר' יהודה- וכי מי הודיעו לבעל חטיין שיקנה חטיין לבעל מעות? מתקיף לה רב שמואל בר ססרטי אי הכי אפילו חטיין וחטיין נמי לא? אמר רבי אבהו שאני חטיין וחטיין דשליחותיה קעביד וכיד בעל הבית דמי, תדע דתנן אחד המקדיש נכסיו ואחד המעריך את עצמו אין לו בכסות אשתו ולא בכסות בניו ולא בצבע שצבע לשמן ולא בסנדלים חדשים שלקחן לשמן, ואמאי? לימא הכי נמי מי הודיעו לצבע שיקנה צבעו לאשה? אלא לאו משום דאמרין דשליחותיה קא עביד וכיד אשתו דמי הכא נמי שליחותיה קא עביד

¹ לדעת רוב הפוסקים בהותירו השכר לאמצע מכיון שמדובר בסוגיה בעסקא, ובנדון של שליחות רגילה יהיה הדין שהכל למשלח, אך מצינו לחלק מהפוסקים שבארו שבכל אופן השכר לאמצע מכיון שהמשלח צריך לשלם לשליח שכר על כך שהרוויח בשבילו על ידי שינויו. הש"ך קפג, י פסק שיכול המוחזק לומר קים לי כהני פוסקים.

וכיד בעה"ב דמי... אלא אמר רבי אבא כל המקדיש נכסיו נעשה כמי שהקנה להן כסות אשתו ובניו מעיקרא.

נחלקו בני מערבא ור' יוחנן מה הדין כשהשליח שינה בשליחותו וקנה שעורים במקום חטים. לדעת רבי יוחנן למרות ששינה בשליחותו ולא הודיע למקנה כי הוא קונה למשלחו- נקנה המקח למשלח באם ירצה בכך, ועל כך הקשו בני מערבא: מי הודיעו לבעל חטים שיקנה חטיו לבעל המעות? היינו שכיון שאין דעת המקנה להקנות למשלח כיצד יזכה במקח? וצריך להבין מה סבר ר' יוחנן.

מתשובת רב שמואל בר ססרטי לבני מערבא: 'אי הכי אפילו חטין וחטין נמי לא', משמע שבשלמא לדידי אין צורך שיודיעו אך לדידכם שבעינן שיודיעו, היכא שלא הודיעו חטין וחטין נמי לא. נראה שכוונתו שאם יש חסרון של דעת מקנה ובגלל זה לא קנה המשלח לכאורה אין הבדל בין חטים לחטים ובין חטים לשעורים, כי בשניהם חסרה דעת המקנה, ומהי תשובת ר' אבהו ששליחותיה קעביד? וכי מה יועיל שמינהו שליח ועשה שליחותו, סוף סוף חסר דעת מקנה, וכיצד יקנה המשלח?

רבי אבהו ענה לרב שמואל בר ססרטי שאני חטין וחטין דשליחותיה קעביד, ובזה באר את החילוק, לדרכו, בין חטים וחטים לחטים ושעורים: בחטים וחטים השליח פעל בשליחות המשלח ולכן יועיל הקנין לטובת המשלח גם בלי הודעה למקנה, ואילו בחטים ושעורים שלא בוצעה שליחות המשלח לא יוכל לקנות למשלח שכן לא הודיע למקנה שקונה עבורו. וצריך להבין, לדרכו שמועילה שליחות- מדוע לא נאמר שגם כשלא פעל כפי הוראת המשלח יזכה למשלח מדין זכין לאדם שלא בפניו ויקנה עבורו גם בחטים ושעורים, ומה פער יש בזה בין זכין לשליחות?

רבי אבהו הוכיח את סברתו ששליחותיה קעביד, מהדין של מקדיש שקנה בגד לאשתו ואין לגזבר יכולת לגבות אותו ממנו מכיון שהבגד נקנה לאשה, ומכאן שהאשה זכתה מכיון ששליחותה קעביד. ויש לעיין כיצד משמע לרבי אבהו שמירי במינוי שליחות מפורש ולא בזכיה? ומדוע הדין הנ"ל מהווה ראיה ששליחותיה קעביד, ולא נסביר שקונה האשה באותו אופן שלר' יוחנן קונה המשלח את השעורים למרות שלא הודיעו?

ב. זכין ושליחות

בדעת בני מערבא חזינן שכשהשליח לא הודיע למקנה שהוא קונה למשלחו אין באפשרותו לזכות לו, והקשה רב שמואל בר ססרטי שאם כן גם בחטים וחטים לא יוכל לזכות עבורו. ומפשטות לשון הברייתא משמע שדווקא כששינה מחטין לשעורין אינו זוכה עבורו אבל בחטין וחטין פשוט שזכה המשלח בחטין למרות שלא הודיעו למקנה. בתשובת רבי אבהו חזינן שיש בזה הבדל בין זכיה לשליחות וכפי שמשמע מלשון הגמרא שאני חטין וחטין דשליחותיה קעביד וכיד בעל הבית דמי.

ונראה לבאר על פי מה שחקרו האחרונים בגדר שליחות, דהנה האור שמח בהל' גירושין (ב,טו) דן האם גדר שליחות הוא שפעולת השליח הוי כאילו פעל המשלח, ונמצא שהמשלח פועל את המעשה על ידי השליח – שהוא מעין 'ידא אריכתא' שלו; או שהמשלח עושה השליח כגופו וידו של השליח חשוב כידו של המשלח, ולפי דרך זו השליח הוא זה שפועל את המעשה. ובזה ביאר את דעת הרמב"ם שהיכא שנשתטה המשלח לפני נתינת הגט על ידי השליח, פסול מדרבנן, ומשמע שמדאורייתא הגט כשר, דהרמב"ם סבר שבמינוי שליחות השליח פועל את המעשה ולא אכפת לן שהמשלח אינו בר גירושין בשעת נתינת הגט, מכיון שאינו מוגדר כפועל המעשה.

ובחלקת יואב סי' ג ביאר, שר' אבהו סובר כצד השני בחקירה הנ"ל שבמינוי שליחות ניתן כח לשליח להיות פועל המעשה, ולכן גם אם לא הודיע למקנה שהוא פועל בשליחות המשלח, כיון שהוא פועל המעשה אין חסרון של 'מי הודיעו'. והרי זה דומה למקרה שאדם מקנה חפץ לפלוני, והוא סבור שאותו פלוני הוא ראובן כשלמעשה העומד מולו הוא שמעון שפשוט שיחול הקנין גם לפי בני מערבא, ולא נאמר 'מי הודיעו' שכן המקנה הקנה למי שעומד מולו גם אם טעה בזיהוי שלו. וה"ה לר' אבהו: כיון שהשליח הוא בעל המעשה, חל הקנין למרות שלא הודיע על כך למקנה. ובזה מובן ההבדל בין חטים וחטים לחטים ושעורים, שכן בחטים וחטים שפועל מדין שליחות אין חסרון של 'מי הודיעו', אך לעומת זאת, בחטים ושעורים שפועל מדין זכין, לא ניתן לומר שהזוכה הוא בעל המעשה, שכן לא נתמנה לכך על ידי המשלח, וברור שבזכין הפעולה בלבד נוקפת לטובת הזוכה, ולכן יובן הפער בסוגיה שבין זכין ושליחות לדעת ר' אבהו.

ובדעת ר' שמואל בר ססרטי נראה שאין נפק"מ בין זכיה לשליחות, ועד כמה שאמרינן 'מי הודיעו' - גם בחיטים וחיטים לא יהני, משום שבשליחות חשבינן לשליח כיידא אריכתא' של המשלח.

ג. שיטת רבינו פרץ

רבינו פרץ מבאר שלדעת ר' יוחנן המקנה מתכוון להקנות לבעל המעות, ולכן אין חסרון של 'מי הודיעו' כקושיית בני מערבא. שכן למרות שהמקנה אינו יודע למי הקונה מתכוון להקנות, מ"מ מאחר ובדעתו להקנות לבעל המעות אין כאן חסרון של דעת מקנה. ממילא מתקיף רב שמואל בר ססרטי: בשלמא לדידי שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות - אין חילוק בין אם השליח קנה חטים או שעורים, אלא לבני מערבא שלדידם יש חסרון של 'מי הודיעו', בחטים וחטים נמי אין המקנה יודע למי מיועד הקנין, ומדוע פשוט בברייתא שבכי האי גוונא קנה המשלח? וענה רבי אבהו: שאני חטים וחטים ששליחותיה קעביד.

נמצא שנחלקו ר' יוחנן ובני מערבא בשליח לקנית חטים שקנה חטים, מהי הסיבה שנקנה המקח למשלח. לפי ר' יוחנן בהסבר רב שמואל בר ססרטי קנה המשלח מכיון שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות, ולפי בני מערבא בהסבר ר' אבהו קנה המשלח מכיוון ששליחותיה קעביד וכיד בעל הבית דמי.

לפי זה יובן היטב מהי הראיה מצבע, שכן הבעל הקונה עבור אשתו ובניו מחד גיסא משמש כשליח לקנית חטים שקנה חטים, דהיינו שאינו משנה משליחותו, ומאידך גיסא הוא קונה את המקח במעות שלו. מדברי הברייתא האומרת שאין לגזבר בבגדים שקנה הבעל לאשתו ולבניו, עולה לכאורה שהמקח נקנה לאשה. ובשלמא לרבי אבהו מובן הדבר שכן שליחותיה קעביד, אלא לר' יוחנן, שהמדד הוא מי בעל המעות, לכאורה המקח צריך היה להקנות לבעל ולא לאשתו, ומדוע אין לו לגזבר מבגדים אלו? ומכאן ראייה שאין המוכר מתכוון להקנות לבעל המעות, ובעינין שיודיע למוכר מי הקונה, ושאני חטים וחטים דשליחותיה קעביד. על כך ענה ר' אבהו במסקנת הסוגיה שאכן הבעל קנה את הבגדים מכיון שהוא בעל המעות, והסיבה שאין לגזבר בבגדים אלו היא שנעשה כמי שהקנה להם.

להלכה פסקו רוב הפוסקים כר' יוחנן, וליתא לאתקפתא דבני מערבא, ויש לבחון מה הדין כאשר אדם ממנה שליח לקנות עבורו, והשליח קונה במעותיו, דלפי רבינו פרץ כיון שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות וליתא לסברת שליחותיה קעביד - לכאורה לא יוכל לזכות למשלח.

המתבר (קפג,ד) פסק כשיטת הרמ"ה, הובאו דבריו בטור, וז"ל:

ראובן שאמר לשמעון זבין לי האי מידי וזבין ליה סתמא, קנייה ראובן משעת משיכת שמעון, ואע"פ שחזר שמעון אחר משיכה ואמר לעצמי כוונתי לקנות, אינו נאמן, אע"ג דיהיב שמעון דמים שלו קנייה ראובן ויהיב לשמעון זוזי, אבל אם חזר בו שמעון קודם משיכה ואמר שקונה לעצמו, אפילו חזר בין מתן מעות למשיכה קנה לעצמו אי יהיב שמעון למוכר זוזי מדיליה.

קצוה"ח בס"ק ד כתב, דהרמ"ה סבר כרבינו פרץ, ולמרות שהשליח השתמש במעותיו נקנה המקח למשלח. והוא משום שבאופן שקנה השליח בשליחות המשלח נעשה המשלח בעל המעות, משום שקניית השליח בשליחות המשלח נחשבת להלוואה, מאחר והוציא מעות על פיו, ובכך נתחייב המשלח לפרוע לו מעותיו והוי כהלווהו.

וצריך ביאור בדבריו, דכיון דהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות וס"ס השליח הוא בעל המעות, כיצד ניתן להחשיב את המשלח לבעל המעות? ואע"פ שהמשלח מתחייב להשיב לו מעותיו על ידי קנייתו, מ"מ כיצד נעשה המשלח בעל המעות?

ושמעתי מהרב מאיר ברקוביץ שליט"א לבאר דברי קצוה"ח, על פי הא דמצינו באבן העזר (קכ,א) דבעינן שיהא הגט משל בעל, ובפר"ח שם הביא את דברי הרמ"ה שהאומר לעדים 'כתבו גט ותנו לאשתי', אין צריך לזכות לו הנייר קודם הכתיבה, ולמרות שכותבים בנייר שלהם מ"מ יכולים להקנותו לבעל ונמצאו זכיית הבעל וגירושי האשה באים כאחת. ביאור הדברים הוא, שכשהאשה מקבלת הגט היא זוכה בנייר לבעל וחוזרת ומתגרשת בו ופיר הוא הנייר של הבעל². וה"ה בנדון דידן ניתן לבאר בקצות שבשעת קבלת המעות זוכה המוכר במעות עבור המשלח, ועל ידי כך חשיב המשלח כבעל המעות, וחוזר המוכר וקונה המעות. וכן מצינו בנתה"מ (קפג,ה) לגבי קונה במעותיו ומפרש שקונה עבור חברו, שכתב שזוכה המוכר עבור המשלח במעות וחשיב כבעל המעות.

לפי זה צריך לבאר את קושיית רבי אבהו על רב שמואל בר ססרטי מצבע, שכן מדובר שם שפועל בשליחות, ולפי ביאור קצוה"ח ברבינו פרץ כשקונה

² וכ"כ הט"ז שם שבשעת נתינת הגט מתבצע הקנין לבעל וגירושי האשה, וצ"ב כיצד הם באים כאחת.

בשליחות נעשה המשלח בעל המעות, ואם כן לכאורה קושיה מעיקרא ליתא, שכן המקשה הקשה שמכיון שהבעל הוא בעל המעות- אם אמת שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות היה צריך הבעל לזכות בבגדים, ולא האשה, ומדוע מבואר בברייתא שאין לו לגזבר מבגדים אלו, ולפי המתבאר שבשליחות נעשה המשלח בעל המעות מובן היטב מדוע זכתה האשה, שכן היא נעשתה בעל המעות ולא קשה כלל?

וצ"ל בפשטות, שכל החידוש הנ"ל הוא רק באופן שאכן השליח מתכוון להיפרע מן המשלח, ובכי האי גוונא חשיב שהלווהו, ונעשה המשלח בעל המעות. אבל בקונה בגדים עבור בני ביתו, למרות שחשיב שליח, ודאי דאין כוונתו להיפרע מהם המעות, וממילא לא חשיב כהלוואה – ובעל המעות הוא הבעל. כן עולה מהמשך דברי קצוה"ח שם לגבי דינו של רבינו ירוחם, הכותב שהקונה לחבירו במעותיו לא קנה חבירו, וביאר קצוה"ח שלמרות שקונה עבור חבירו- לא חשיב חבירו בעל המעות, מכיוון שמתכוון לתת לו המקח בדרך מתנה ואין בכוונתו לתבוע ממנו המעות לאחר מכן, ומובן שהקונה נשאר בעל המעות ולא קנה חבירו המתנה, ויתבאר לקמן בע"ה. וממילא שפיר הקשה ר' אבהו מדוע אליבא דר' יוחנן לא זכה בהם הבעל.

ד. שלוחו של בעל הממון

לדרכו של רבינו פרץ נראה לבאר ביאור נוסף בקושיית רב שמואל בר ססרטי לר' אבהו: "אי הכי חטים וחטים נמי", ובמה שמיאן בתירוצו של ר' אבהו "דשליחותיה קעביד וכיד בעה"ב דמי".

לכאורה אפשר היה לבאר בדעת רב שמואל בר ססרטי, שלמרות שמינהו שליח לא מהני, על פי המבואר בתוס' (ב"מ ע"א, ב) ובר"ן (ב"מ י"ב), שכל היכא שאדם זוכה עבור חבירו מאדם אחר בעינן שיהא שלוחו של בעל הממון, כלומר שמלבד היותו שליח של הזוכה בעינן שיהא שלוחו של המזכה לזכות החפץ לקונה. ועל פי זה ביארו תוס' שם, שישראל אינו יכול לזכות עבור חבירו ישראל מן הגוי כי בעינן שלוחו של בעל הממון, ואין שליחות לגוי.

לפי"ז אפשר להסביר שקושיית רב שמואל בר ססרטי היא שאם אמרינן מי הודיעו, גם בחיטים וחטים לא יזכה המשלח, כיון שהמוכר אינו יודע שהשליח העומד מולו זוכה עבור בעל המעות וממילא אינו מתכוון למנותו שליח. אולם לדרכו של רבינו פרץ בהסבר רב שמואל בר ססרטי, כיון שהמקנה מתכוון לזכות לבעל המעות ולא לעומד מולו ממילא אין כאן חסרון

של שלוחו של בעל הממון, דס"ס המקנה מתכוון שהעומד מולו יזכה במקח עבור בעל המעות.

ולכאורה יש מקום לדון האם בכי האי גוונא יש חסרון של שלוחו של בעל הממון, שכן מדוע שלא תועיל פה זכיה ונאמר שמדין זכיה השליח מקנה בשליחותו של המוכר, שכן המוכר חפץ בקיום המקח, וזכות היא לו, ואין זה משנה למוכר האם יזכה במקח השליח או המשלח?

ונראה שהדבר תלוי במחלוקת הפוסקים גבי דינא דתרוה"ד, הובא בקצוה"ח (רמג, ח), לגבי משרתת שראתה שהעיסה עומדת להתקלקל ועמדה והפרישה חלה מן העיסה בטרם הוכנסה לתנור שלא בפני בעלת הבית, וכתב תרוה"ד דכיון דעמדה העיסה להתקלקל ודאי הוי זכות, ובכי האי גוונא זכין לאדם שלא בפניו.

קצוה"ח השיג עליו על פי המבואר ברשב"א בנדריים לו, ב שהקשה מדוע בתורם משל בעה"ב חזינן בגמ' ב"מ כב, א דאי לא שוויה שליח לא מהני-דימה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם, ואפילו אם ידוע לנו שהורה בעל הבית לפלוני לתרום מתבואתו ועמד אחר ותרום לא מהני; ואילו בתורם משלו על של בעל הבית נסתפקה הגמ' בנדריים אי חשיב זכות ולא הצריכה הגמ' 'לדעתכם'? וביאר הרשב"א, דבתורם משל בעל הבית אין כאן שום רווח ממשי שניתן לומר לגביו זכין, ולכן צריך לדין שליחות וממילא בעינן למינוי מפורש דימה אתם לדעתכם אף שלוחכם לדעתכם, אבל בתורם משלו שיש כאן זכות ורווח לבעל הבית, ניתן לזכות לו מדין זכין גם ללא מינוי מפורש.

מכאן יסד קצוה"ח שדין זכין אמור רק במקום שהזוכה אכן זוכה במשהו ממשי, ולא מספיק לכך נוחותא והסכמה. על פי זה כתב לחלוק על התרוה"ד שלא תועיל הפרשתה של המשרתת שכן בעלת הבית לא זוכה בשום דבר ממשי, וזכין לאדם אמרינן אך זכין מאדם לא אמרינן.³

החולקים על קצוה"ח סוברים שכל היכא שיש זכות בדבר זכין לאדם גם אם זו אינה זכות ממשית. והסיבה שבתורם משל בעל הבית בעינן מינוי מפורש היא שחסר שם בהגדרת הזכות, כיון שיכול לתרום בעצמו ואף עדיף לו לקיים המצוה בעצמו, אלא שמסכים שאחר יתרום לו- ובכי האי גוונא לא חשיב

³ עיי באר יצחק ח"א סי' א שהקשה על הקצות מהגמ' בפסחים יג במעשה דיוחנן חקוקאה, דמבואר בגמ' דמדין זכין יכול הנפקד למכור חמצו של המפקיד, למרות שבמכירה מוציא הדבר מרשותו של האדם, ולדרכו של הקצות לא הוי זכין.

זכין. אך כל היכא שהזכות היא זכות גמורה אמרינן זכין גם ללא קבלת תמורה ממשית.

לדעת קצוה"ח, במקרה שלנו זכין לא יועיל להחשיבו כשלוחו של בעל הממון מכיון שזו זכיה מאדם, אך לחולקים על קצוה"ח לכאורה לא ניתן לומר שהחסרון בסוגיין הוא שבעינן שלוחו של בעל הממון, שכן מדין זכין יוכל להיחשב כשלוחו של בעל הממון.

ה. שיטת הרא"ש

כתב הרא"ש בסי' יח:

וליתא לחוכא דבני מערבא, דאע"ג דשני השליח מ"מ אין מתכוון לקנות ודעתו לזכות לצורך בעל המעות, ואע"פ שבעל החטים מזכה לשליח החטין ידו כיד בעל המעות, שהוא מתכוון לזכות, ולא בעינן שידע בעל החטין שהוא זוכה לבעל המעות.

לשיטתו, אין חסרון בכך שהמקנה אינו מתכוון להקנות למשלח ומאחר והשליח מתכוון לזכות למשלח קנה המשלח.

כיוון דומה נראה בדברי הרשב"א בחידושו, שכתב שהלכה כר' יוחנן וקר' שמואל, מאחר וקושיית בני מערבא נדחתה. ובביאור טעמם כתב:

דטעמא משום דדעתו של שליח לזכות לבעל המעות כדקני ליה בחטים וחטים, וכדאתקפתיה דרב שמואל בר ססטרתי. ואע"פ ששינה לגמרי, אם הותירו הותירו לבעל המעות, דדעתו של שליח אינו לקנות ולזכות לעצמו אלא לבעל המעות.

בהמשך דבריו כותב הרא"ש, שר' אבא משני הך משנה אליבא דבני מערבא היינו שקושית הגמ' ממקדיש נכסיו אינה סיוע לבני מערבא, אלא להיפך היא קושיה על בני מערבא, שכן לדרכם שאמרינן 'מי הודיעו' קשה מדוע זכתה האשה? הרי כשלא הודיעו למקנה קנה הבעל ולא האשה, ומדוע אין לגזבר בבגדים אלו? יש להעיר שמדבריו נראה להדיא שהגמ' מעמידה דין זה בזכיה, ולא בשליחות כפי שבאר הרבינו פרץ, וזה דלא כפי שנראה בגירסת הגמ' שלפנינו שאמרינן בזה 'שליחותיה קעביד', וזו הסיבה שבקושית הגמ' זכתה האשה. ובנוסף משמע מלשון הגמ' 'יתדע דתנן' שהמשנה הנ"ל הובאה כסיוע לר' אבהו וכאתקפתא על ר' שמואל בר ססרטי, ולא להיפך.

בנוסף, בתוסי' הרא"ש המובא בשיטה מקובצת בסוגיין מבואר להדיא דטעמא דר' שמואל בר ססרטי הוא דהמקנה מתכוון להקנות למי שהמעות שלו, ור' אבהו הקשה עליו מהמשנה דערכין, שמוכח ששליחותיה קעביד דאליה היה לו לבעל לזכות שכן הוא בעל המעות, וזה להדיא שלא כדברי הרא"ש הנ"ל וצ"ע.

ובתשובת הגמ' ביאר הרא"ש, שאין באפשרות הבעל לזכות עבור אשתו כיון שאין אדם זוכה בשלו לאחר, אם לא יזכה לו על ידי אחר, אבל הכא השליח זוכה לבעל המעות. ובאר הפלפולא חריפתא כוונת הרא"ש, שהחילוק בין נדון דסוגיין למשנה דערכין, שבסוגיין השליח קונה בכספו של המשלח ואילו בערכין קונה הבעל בכספו.

קצוה"ח תמה על דברי הרא"ש, שכן מאחר וסברת רב שמואל בר ססרטי היא שלא אכפת לן מכך שלא הודיע למקנה ומדין זכין קונה המשלח, מה אכפת לן באלו מעות השתמש השליח? סוף סוף כל עוד כוונתו היא לקנות לחבירו יקנה חבירו! ונשאר בזה בצ"ע.

מדברי הרא"ש עולה שדין זכין קיים במכר. והנה כתב הרמ"א (קצה, ג) ז"ל:

והא דנקנה המקח שלא בפני הקונה היינו במתנה וכיוצא בזה, דודאי ניחא ליה, אבל במקח שאפשר שאינו חפץ לקנות לא קנה ושניהן חוזרין.

ובקצוה"ח ס"ק ג הביא בזה מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, דלרמב"ם אף במכר אמרינן זכין לאדם שלא בפניו, וכן פסק המחבר (רלה, כג), ז"ל:

המוכר שמכר קרקע או מטלטלים וזיכה בהם ללוקח שלא מדעתו יד הלוקח על העליונה: אם רצה ליקח אין המוכר יכול לחזור בו, ואם לא רצה תחזור לבעליה.

הרא"ש בכתובות פ"ב סי' יד בסוגיה דבר שטיא כתב ז"ל:

...דהזכיה במקח אינה באה מכח המוכר בלבד, כי צריך גם ללוקח להתחייב בדמים ואדעתא דהכי מקנה ליה המוכר, ואם אין בו דעת להתחייב בדמים שיוכל המוכר להוציאו ממנו בדין, לא גמר ומקני ליה.

מבואר מדבריו דאין זכין לאדם אלא במתנה אבל לא במקח. וצ"ב כיצד כתב הרא"ש בסוגיין לגבי שליח שקנה חטים במקום שעורים שנקנה המקח למשלח מדין זכין, ולכאורה סתרי דבריו אהדדי?

ובקצוה"ח שם כתב דבמקח בזול לכו"ע זכין לאדם שלא בפניו, והביא ראייה לזה מדברי הראשונים גבי סחורה בזול שחשיב כמציאה, וזכתה לו שדהו, ומכאן שסחורה בזול ודאי כל אדם קונה, והוא זכות לכו"ע. ועולה מדבריו דהיכא דיש לנו אומדנא שהזוכה חפץ בהוצאת מעותיו, גם במקח זכין לאדם שלא בפניו.

אולי זו כוונת הרא"ש בסוגיין: כיון דנתן לשלוחו לקנות עבורו חזינן שחפץ בהוצאת מעותיו, ואם כן בכי האי גוונא היכא שזכות עבורו אמרי' בזה זכין, דגילה בדעתו שחפץ בהוצאת מעותיו דליתא הכא לחסרון של זכין במקח.

ו. דעת מקנה בקניינים

בסי' קכו סע' כב הובאה מחלוקת לגבי מעמד שלושתן בגוי, היכא שהלווה הוא גוי ואמר הישראל שהלווה 'מנה לי בידך תנהו לפלוני', האם קנה אותו פלוני. וכתב הרמ"א דבכל ענין אם כבר נתן העכו"ם מה שבידו לישראל- אין מוציאים מידו.

קצוה"ח שם בס"ק טו תמה על כך, וז"ל:

ונפלאתי בזה למה מהני כאן במה שכבר נתן העכו"ם, ומה בכך שנתן על פי הרשאתו, הא קיימא לן דאין שליחות לעכו"ם, ואם אומר לעכו"ם תן חפץ זה לפלוני והלך העכו"ם ונתן על פיו לפלוני- ודאי לא זכה אותו פלוני כיון שאין שליחות לעכו"ם, ואין צריך ראייה לזה כי הוא פשוט מאוד.

נתה"מ (קפב, ב) חלק על קצוה"ח וכתב שניתן לשלוח גוי וקטן להקנות באופן שאין חסרון באמירת 'לך חזק וקני', כגון ששלח איתם כתב שילך וימשוך ויקנה, שהרי הגוי והקטן מעשה קוף בעלמא הם עושים.

בדומה לזה נחלקו קצוה"ח ונתה"מ בסי' רמד האם שליח להולכת מתנה יכול למנות שליח תחתיו לנתינת המתנה. קצוה"ח בס"ק ב כתב על פי דברי הקדוש מרדוש דכל היכא שהמקבל יכול לסרב לקבל את המתנה הוי מילי, ומילי לא מימסרן לשליח, ולכן אין בזה שליחות. ונחלק עליו נתה"מ וכתב

שאינן צריך בזה לדין שליחות כלל דהוי מעשה קוף בעלמא, ולכן יוכל השליח למנות שליח אחר תחתיו למסירת המתנה.

ובאבן האזל הלי שכנים פרק ב ביאר מחלוקתם, דלנתה"מ במכר ובמתנה אין צורך בהקנאה אלא מועילה נתינת רשות לבד, ואילו לקצות בעינן הקנאה, והניחותא הכללית שיש למקנה בביצוע הקנין אינה מספיקה.

ובסוגיין, נראה לבאר⁴ שבהא פליגי ר' יוחנן ובני מערבא, דבני מערבא סברו שבעינן דעת מקנה פעילה במעשה הקנין, ולכן הקשו על ר' יוחנן מי הודיעו לבעל החטים שיקנה חטים לבעל המעות, היינו שמאחר והמקנה אינו יודע מי הקונה חסר פה בדעת מקנה, ולכן לא יקנה המשלח. רב שמואל בר ססרטי סבר שניחותא של המקנה לקנין מספיקה ולא בעינן דעת מקנה פעילה, ומאחר והמקנה מתכוון להקנות וחפץ בקיום המכר אין שום חסרון בכך שאינו יודע למי נקנה המקח.

ז. בדינא דרבינו ירוחם

כתב רבינו ירוחם בנכ"ח ח"א:

ואם הקנה במעותיו ומתכוון לזכות לחבירו לא קנה חבירו אפי' אם אמר בפני עדים צורך חבירי אני קונה במעותי, אא"כ הודיעו למוכר.

נמצא שלדברי רבינו ירוחם אין אדם יכול לקנות עבור חבירו במעותיו, אלא אם כן יודיע למוכר שהוא קונה עבור חבירו. וקנין עבור חבירו ללא הודעת המוכר, יועיל רק אם הוא יתבצע במעות חבירו.

החלקת יואב בסי' ה הביא ראיה לדברי רבינו ירוחם מדברי הרמב"ן, בגיטין (כ,א) לגבי יכילנא למיפסליה לכולהו גיטא', שאם הסופר קונה את נייר הגט במעות האשה עבור הבעל, קנה הבעל הנייר מכיוון שמעות האשה נעשו של הבעל מתקנת חכמים, כמבואר בגמ' שם. ומשמע שאלולא תקנת חכמים לא היה נקנה הנייר לבעל אף שהסופר התכוון לקנות עבורו, ומכאן ראיה לדברי רבינו ירוחם שאין אדם יכול לקנות לחבירו במעותיו.

הבי' הקשה על רבינו ירוחם מדברי הרא"ש שהובאו לעיל, שהסיבה שבשליח לקנית חטים שקנה שעורים נקנו למשלח, היא שהכל תלוי בדעת הקונה וכיון שנתכוון לקנות למשלחו זכה לו מדין זכין, ולדבריו למרות שהקונה קנה

⁴ עיי' חלקת יואב סי' ה ויתבאר בהמשך.

במעותיו ולא במעות המשלח, כיון שבכוונתו לזכות עבור חבירו יוכל לקנות בעבורו, דלא כדברי רבינו ירוחם.

הש"ך (קפג,ב) כתב שאדרבה, מדברי הרא"ש נראה כרבינו ירוחם, שכן לגבי צבע כתב הרא"ש דאי לאו אוקימתא דר' אבא הוה אמרינן 'מי הודיעו' והיה המקח נקנה לבעל, משום שאיירי שקנה במעותיו. ומוכח כדברי רבינו ירוחם שאין אפשרות לקנות במעותיו עבור חבירו מבלי להודיע על כך למוכר.

קצוה"ח תירץ דעת רבינו ירוחם, שהוא סובר כרבינו פרץ, שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות, ולכן מובן שכל מה שבסוגיא נקנה המקח למשלח הוא משום שהקונה קנה במעות המשלח, אבל בדינא דרבינו ירוחם שאדם קונה במעותיו עבור חבירו, הרי שבעל המעות הוא הקונה עצמו, ולכן לא יוכל לקנות עבור חבירו.

החלקת יואב בסי' ה הקשה על הביאור שהמוכר מתכוון להקנות לבעל המעות, שכן בסוגיא נחלקו אליבא דר' יהודה, ובירושלמי (פ"ו דדמאי הל' ח) מובאת מחלוקת ר' יהודה ור' יוסי לגבי חבר הקונה פירות עבור עם הארץ-האם עליו לעשר פירות אלו. לשיטת ר' יהודה עליו לעשר את הפירות מכיוון שהמוכר מתכוון להקנות את הפירות לעומד מולו, דהיינו לחבר, ולכן המוכר לא עישר את הפירות ועל החבר לעשרם. לדעת ר' יוסי אין על החבר לעשר את הפירות, מכיוון שהמוכר מתכוון להקנות לבעל המעות ותלינן שהמוכר תקן כבר את הפירות לפני שמכרם לעם הארץ. נמצא שלשיטת ר' יהודה לא אמרינן דדעת המוכר להקנות לבעל המעות.

לכן ביאר החלקת יואב שלדעת ר' יוחנן אין צורך בדעת מקנה בקנין, ובהסכמת המקנה לקנין סגי, ועל פי זה כתב לחלוק על רבינו ירוחם, שכיון שאין צורך בדעת מקנה אין זה משנה במעות של מי השתמש הקונה- וגם אם קונה במעותיו לצורך חבירו יקנה המקח לחבירו.

ביחס לראיה מדברי הרמב"ן לרבינו ירוחם, כתב החלקת יואב שמה שנתבאר שאין צורך בדעת מקנה בקניינים, הוא רק במשיכה וחזקה שהם קניינים הבאים מכח הקונה, ובהם מספיקה הסכמה לקנין ולא בעינן לדעת מקנה. אך בקנין כסף יש לחלק: במקום שמעות קונות ואין רק 'מי שפרע', בעינן לדעת מקנה, וממילא צריך גם כן להודיעו, כי בזה קיי"ל כבני מערבא, ואילו במקום שיש רק 'מי שפרע', ממילא הכסף לא גומר הקנין, כיון שיש עדין יכולת חזרה, ומה שגומר את הקנין היא המשיכה שבאה לאחר מכן, וע"כ לא בעינן לדעת מקנה ולא בעינן שיודיעו.

ממילא בסופר הקונה הנייר עבור הבעל, כיון שתקנו חכמים משום עיגונא שהמעות קונות בלא משיכה כמבואר ברמב"ן, שם בעינן דעת מקנה בקנין, וממילא צריך להודיעו. לכן אילו לא היו המעות של הבעל לא ניתן לקנות הנייר עבור הבעל בלא להודיע על כך למוכר.⁵

ח. סיכום

דעת בני מערבא שלא ניתן לקנות עבור אחר מבלי להודיע על כך למוכר, משום שאי ידיעתו מהוה חסרון בקנין.

להלכה קי"ל כר' יוחנן שאין את החסרון של 'מי הודיעו' וגי' דרכים נאמרו בביאור דבריו:

רבינו פרץ - המוכר מתכוון להקנות לבעל המעות.

הרא"ש והרשב"א - מאחר והקונה מתכוון לקנות לחבירו זכין לאדם.

החלקת יואב - אין צורך בדעת מקנה בקנינים (מלבד כסף היכא שקונה) ולכן אין את החסרון של 'מי הודיעו' היכא שיש הסכמה לקנין מצד המקנה, כגון במכר.

נפק"מ

א. בדינא דרבינו ירוחם, בקונה לחבירו במעותיו:

לרבינו פרץ - אינו יכול מבלי להודיע, דדעת המוכר להקנות לבעל המעות.

לחלקת יואב - הכל הולך בתר כוונת הקונה ואין זה משנה באילו מעות קנה.

ב. הקונה לחבירו במעות חבירו, ובין מתן מעות למשיכה רוצה לחזור ולקנותו לעצמו:

לרבינו פרץ, שדעת המוכר להקנות לבעל המעות, חייב להודיע למוכר שקונה במשיכה לעצמו. וכך הם דברי הרמ"ה שהובאו להלכה במחבר סעי' ד. ולדעת הרא"ש, ביאר קצוה"ח, שכיון שהכל תלוי בכוונת הקונה להקנות לו, אין צריך להודיע למוכר שחזר בו והוא קונה לעצמו.

⁵ צ"ב מדוע לפי זה כשהכסף הוא אכן של הבעל מועיל הקנין מבלי להודיע על כך למוכר ואין חסרון של 'מי הודיעו'.

בפלוגתת רב שמואל בר ססרטי ור' אבהו נראה לבאר בשני אופנים :

א. ר' אבהו סובר שבשליחות השליח מוגדר כבעל המעשה ולכן חילק בין זכין לשליחות דבחטים וחטים לא בעי להודיעו, ורב שמואל חלק עליו בזה והקשה 'אי הכי אפילו חטים וחטים נמי'.

ב. על פי רבינו פרץ, יתכן שפלוגתתם היא בדין שלוחו של בעל הממון, דלרב שמואל בעינן שלוחו של בעל הממון, ולכן אם אמרינן 'מי הודיעו' גם בחטים וחטים לא יקנה המשלח דס"ס אין המקנה מתכוון שיהא הקונה שלוחו. אבל לדרכו, שהמקנה מתכוון להקנות לבעל המעות אין חסרון זה. ואפשר שתליא בדין זכין מאדם, דאי זכין מאדם גם ללא ידיעת המקנה, יוכל להקנות בשליחותו דס"ס המקנה מעוניין להקנות.